

PSYKOANALYYSI JA TODELLISUUS

Tieteenfilosofisia mielijohteita

Psykoanalyysia on viime vuosina arvosteltu kovasanaisestikin. Kirjoittaja esittelee lähinnä kotimaista arvostelua ja pohtii sen tieteenfilosofisia edellytyksiä. Kun psykoanalyysia kritisoidaan epätieteelliseksi, on myös arvostelulta voitava edellyttää tieteellisyyttä.

”On tietenkin typerää todistella, ettet ole idiootti.”
— *Dmitri Šostakovitšin muistelmat.*

Ei ole niinkään tieteenfilosofian vaan jo terveen järjen sanelema välttämättömyys, että jonkin asian arvosteleminen edellyttää tuon asian tuntemista, syiden, viittausten, merkitysten ja vaikutusten erottamista *in situ*. Tieteen alalla arvostelu ja kritiikki eivät ole karteltavia eivätkä kielteisiä asioita vaan kehityksen ja edistyksen tärkeimpiä välineitä, joihin **tieteen itsekorjaavuus perustuu**; meillä ei ole vain velvollisuutta vastaanottaa kritiikkiä, vaan asiallisen ja kohteenmukaisen kritiikin saaminen kuuluu tieteilijöiden perusoikeuksiin ja tiedeyhteisön keskeisimpiin toimintatapoihin. Tämä pätee myös psykoanalyysin arvosteluun.

Tieteellinen arvostelu voi epäonnistua nähdäkseni neljällä perustavalla tavalla. — Ensinnäkin arvostelu voi perustua riittämättömään ja pinnalliseen tietämykseen, ja tällöin se kertoo enemmän arvostelun esittäjästä kuin kohteesta. Toisekseen arvostelun kohde, kuten psykoanalyysi, voidaan kuvata tarkoitushakuisen yksinkertaistavasti, niin että se on helppoa kumota voitonriemuisesti ja täydellisesti; tätä nimitetään olkiukkoargumentoinniksi. Edelleen arvostelu voi kohdistua enemmänkin henkilöihin kuin tieteellisiin käsitelmiin (*ad hominem*). Tällöin oletetaan, että teorian ominaisuudet johtuvat teorian esittäjain tai kannattajain henkilökohtaisista ominaisuuksista ja että teoria voidaan kumota paljastamalla nuo ominaisuudet ja väittämällä niitä kelvottomiksi. Viimeiseksi voidaan mainita arvostelun tiedostumaton tarkoitushakuisuus: valitaan aina sellainen näkökulma, että tarkastelukohde joutuu

kielteiseen valoon, ja näkökulmat voivat olla keskenään ristiriitaisia, mutta se ei haittaa, koska tarkoitus, vaikkapa psykoanalyysin kumoaminen, on tärkeämpää kuin arvostelun ristiriidattomuus:

”Jos Müller ei tue hyväntekeväisyyttä, syynä on se että ’juutalaiset ovat kitupiikkejä’; jos hän lahjoittelee auliisti, hän ’yrittää ostaa itsensä seurapiireihin’. Jos Müller asuu kaupunginosassa, jossa on paljon muitakin juutalaisia, syynä on ’juutalaisten nurkkakuntaisuus’; jos hän muuttaa seudulle, jossa ei ole muita juutalaisia, syynä on se että ’he pyrkivät tunkeutumaan joka paikkaan’. Lyhyesti: Mülleriä paheksutaan ilman muuta, olipa hän kuka tahansa tai tekipä mitä hyvänsä.” (Hayakawa 1974: 192.)

Psykoanalyysi on päässyt osalliseksi kaikista lajeista. Yhteistä näille kaikille virhetyypeille on, että lukijalle tarjotaan **eleitä** eikä perusteluita. Arvostelijan tavoitteet ovat vain näennäisesti tieteellisiä. Tieteessä pyritään muodostamaan mahdollisimman luotettavia käsityksiä, kun taas virheellisen arvostelun tavoitteet ovat poliittisia ja retorisia: halutaan luoda näennäinen vaikutelma voittamisesta.

Ohjaillut mielijohteet

Psykoanalyysin tekniikkaan kuuluu olennaisesti ns. vapaiden mielijohteiden menetelmä. Analyytikko kerää tietoa seuraamalla potilaan mielijohteita, tarkkailemalla, mitä ne käsittelevät, mitä välttelevät, mitä potilaan on vaikea pukea sanoiksi, mikä toistuu pakonomaisesti, miten analyytikko niissä esiintyy jne. Mielijohteet ovat empiiristä, kliinistä havaintoaineistoa, ja ne ovat todellisia psyykkisiä muodosteita. Aina ei muisteta, että psykoanalyysi sai alkunsa nimenomaan tiettyjen kliinisten ilmiöiden ihmettelystä: miksi neuroosipotilas suhtautuu niin kiihkeästi terapeuttiinsa, vaikka ei tiedä tästä paljon mitään? (Rycroft 1995: xxiv.) Potilaan suhtautumistapaa voi nimittää tunnusmerkkiseksi, sillä se yllättää meidät ja haastaa etsimään selitystä. Selityksemme ovat luonteeltaan arvauksia ja olettamuksia, hypoteeseja, ja ne tehdään aina parhaan tiedon varassa (vrt. Popper 1995). Näin menetellään kaikessa tieteessä, eikä ole mitään halveksittavaa siinä, että arvaukset ovat joskus virheellisiä tai että niitä joudutaan tekemään vajavaisen tiedon varassa. Myös virheelliset arvaukset ja niiden kritiikki lisäävät tietoa ja ohjaavat kohti parempia arvauksia. Arvausten tueksi esitetään niin hyviä perusteluja kuin mahdollista, eikä keneltäkään voida vaatia enempää.

Tutkittaessa psyykkisiä ilmiöitä kohdataan aivan erilaisia haasteita kuin vaikkapa tutkittaessa makrofysikaalisia tai neurokemiallisia ilmiöitä. Erilaisuus ei kuitenkaan tarkoita tieteellistä paremmuutta tai huonommuutta. Tutkimusmenetelmä on mukautettava tutkimuskohteen mukaiseksi eikä päinvastoin, jos kohteesta todellakin halutaan uutta tietoa eikä tarkoituksena ole vain jonkin kiistanalaisen tutkimusmenetelmän itsetarkoituksellinen korosta-

minen (varoittavan esimerkin tarjoaa Nørretranders 2004). Psykoanalyysi ei ole kaksiarvoiseen logiikkaan perustuvaa haastattelututkimusta; toisin sanoen keskeistä ei ole myöntö- ja kieltovastausten seuraanto vaan itsetuntemuksen kasvu.

Vapaiden mielijohteiden menetelmää moititaan usein siitä, että mielijohteet eivät olisi vapaita vaan että analyytikko ohjailee niitä ja saa esille toivomiaan mielteitä joko tahtoen tai tahtomattaan. Niinpä mielijohteet kuulemma kärsivät tiedollisesta saastumisesta (esim. Grünbaum 1984; 2002; MacMillan 2003). Syytös on vakava, mutta perustuuko se psykoanalyysin todellisuuteen?

Arvostelijat ovat sikäli oikeassa, että psykoanalyttiseen terapiaan sisältyy tuollainen **riski**. Riskejä sisältyy kuitenkin kaikkeen inhimilliseen toimintaan:

”Tieteessä mikään ei voisi olla kuolettavampaa kuin liikkumatta jääminen siitä pelosta, että tehdään virheitä. Virheet voidaan aina korjata, vakavatkin virheet. Ja kulunut sanonta pitää yhä paikkansa: opimme virheistämme.” (Rubinstein 1997: 363.)

Kokonaan toinen ja paljon tärkeämpi kysymys kuuluu, todellistuuko arvostelijain kuvaama riski aina ja kaikkialla vai opetetaanko psykoanalyttisessa koulutuksessa sittenkin ottamaan huomioon tuollaiset vaaranpaikat. Yhtä hyvin voitaisiin kemiaa väittää epätieteelliseksi toiminnaksi sillä perusteella, että yksityiset kemistit **saattavat** käsitellä koeputkia huolimattomasti, pudottaa ja sekoittaa niitä keskenään, jättää pesemättä jne. ja että tuollainen huolimattomuus vaikuttaisi ilmeisen tuhoisasti kemian tutkimustuloksiin. Epäilemättä riski on olemassa, mutta syytös on kovin kaukaa haettu, ja arvostelijoiden olisi osoitettava, että kemistit *de facto* syyllistyvät kaiken aikaa moiseen huolimattomuuteen, sillä muutoin arvostelu jää katteettomaksi. Voidaan muistuttaa, että jo kemistien peruskoulutuksessa opetetaan käsittelemään koeputkia huolellisesti ja selitetään, miksi näin on tehtävä, niin että kemistit itse motivoituvat huolehtimaan koeputkista, sillä viime kädessä he haluavat saada todellista, luotettavaa tietoa kemiallisista ilmiöistä.

Yhtä lailla arvostelijoiden olisi osoitettava psykoanalyttikkojen *de facto* syyllistyvän tuollaiseen johdatteluun siinä määrin, että se vaarantaa psykoanalyysin tulosten uskottavuuden, ja olisi osoitettava myös uskottava motiivi. Jotkut saattavat syyllistyä, mutta heidän voidaan todeta menettelevän virheellisesti, mikä käy ilmi jo moisten terapioiden tuloksista. Virheellisesti suoritettua psykoanalyysia ei voida käyttää esimerkkinä asianmukaisesti suoritetusta psykoanalyysista, eikä psykoanalyysin väärinkäyttöä (valemuistoterapiat, viihde-elokuvien psykoanalyysikäsitys, populaari ”psykopälpätys”) voida pitää osoituksena psykoanalyysin epätieteellisyydestä vaan psykoanalyysin **käytön** ja esittämisen epätieteellisyydestä. Kaikkia tieteitä voidaan käyttää väärin.

Ongelmana arvostelijoiden kuvauksissa on myös se, että vapaiden mieli-
johteiden menetelmä kuvataan abstraktisti ja pelkistetyksi eikä selvitetä, millai-
nen merkitys sillä on psykoanalyttisessa asetelmassa. Arvostelijoiden kuvaus-
ten perusteella vapaat mielihohteet tuntuvat olevan atomistisia propositioita
ja analyttikko käyttää niiden sisältämää tietoa niin kuin fyysikko mittaustait-
teen lukemia. Huomiotta jää mielihohteiden **kulku**, prosessuaalisuus, merkitys
yksityisessä terapiasuhteessa. Analyttikko tarkkailee mielihohteiden etenemis-
tä eikä vain niiden väitesisältöä, ja hän välttää tuomasta terapiakeskusteluun
uutta sisältöä; tulkinta kokoa yhteen sen, mitä potilas on sanonut. (Ollinhei-
mo–Vuorinen 1999: 82.)

Analyttikko on oikeassa ja sillä sipuli

Psykoanalyysista on liikkeellä monia virhekäsityksiä. Yksi käsitysten luokka pe-
rustuu syytöksen, jonka jo Sigmund Freud (2005: 188–) osoitti perusteetto-
maksi mutta jota on yhä toisteltu sen jälkeen (mm. Popper 1995: 34–). Tietees-
säkin on omat urbaanilegendansa. Viimeksi käsityksen ovat esittäneet Jussi
Niemelä ja Osmo Tammissalo seuraavasti pelkistettynä:

”Långin Popperin ohella ihaileman Freudin teorioita sen sijaan ei voi edes
periaatteessa falsifioida, koska psykoanalyttisen teorian mukaan epäilijä tor-
juu tosiasiat välttääkseen neuroosin. Analyttikko on aina oikeassa, joten se tie-
teenfilosofiasta ja psykoanalyysista.” (Niemelä 2004: 83.)

4

Tässä on ilmeisesti yritetty viitata Freudin mainitsemaan tarkoitushakuiseen
tulkittamiseen:

”Muuan hyvin ansioitunut tutkija – – esitti – – analyysitekniikastamme lausun-
non, joka on yhtä epäoikeudenmukainen kuin loukkaavakin. Hän sanoi, että
kun kerromme potilaalle tulkintamme, me sovellamme pahamaineista peri-
aatetta *Heads I win, Tails you lose*. Tämä tarkoittaa, että kun potilas on yhtä
mieltä kanssamme, on tulkinta oikea; mutta kun hän vastustelee, se on vain
merkki hänen vastarinnastaan ja tulkintamme on tällöinkin oikea. Näin me
osumme aina oikeaan analysoidessamme avutonta ihmisparkaa, riippumatta
siitä miten hän uskomuksiimme suhtautuu.” (Freud 2005: 188.)

Kuten Freud osoittaa, moite on aiheeton, sillä analyttikko tarkkailee tulkintan-
sa pitkäaikaisia vaikutuksia eikä vain potilaan välitöntä suusanallista myöntöä
tai kieltoa (Freud 2005: 193–197; myös Lång 2004: 84–86, 103–104). Nie-
melä ja Tammissalo syyttävät psykoanalyysia monin tavoin eivätkä säästele sa-
nojaan, mutta tuo on ainut konkreettinen **perustelu**, jonka he esittävät.

Toinen yleinen virhekäsitys, joka toistuvasti pulpahtaa esiin, koskee psy-
koanalyttisten väitteiden todistamattomuutta: ”Freudin ideoita ei voitu testa-
ta. Se oli ongelma, ja Freud tiesi sen.” (Pitkänen 2005: 26.) Kriitikot eivät kui-
tenkaan juuri yksilöi, mitä ideoita he oikein tarkoittavat, eivätkä esitä niiden

lähteitä eivätkä arvioi niiden merkitystä nykyanalyysissa. Heidän tiedekäsityksensä on muutoinkin yksioikoinen, sillä ”testaaminen” on mahdotonta myös vaikkapa astronomiassa ja evoluutioteoriassa: on tyydyttävä havainnointiin ja teoriointiin.

Psykoanalyttisen teorian väittämiä voidaan koetella kliinisessä ympäristössä, sillä terapiatilanne on luonteeltaan vähintäänkin ”puolikokeellinen” (Schafer 1968: 205). Toisaalta lienee asiatonta vaatia, että **käsitteitä** olisi voitava testata. Tämä ei ole tieteessä mahdollista. Kuinka esimerkiksi kielipillisen subjektin olemassaoloa voitaisiin testata? Voidaan kyllä arvioida, jäsentävätkö jotkin tietyt käsitteet havaintoja tarkoituksenmukaisesti ja ovatko niiden avulla muodostetut **käsitykset** — hypoteesit ja teoriat — riittävän totuudenkaltaisia. (Lång 2004: 102.) Käsitteet on siis tulkittava tässä instrumentalistisesti.

Tieteen alalla asioita voidaan harvoin osoittaa absoluuttisesti todeksi, koska tieteen käsitykset ovat jo lähtökohtaisesti likimääräisiä ja erehtyväisiä; käsityksiä on aina voitava tarkistaa uuden tiedon valossa. Tällaista tieteenfilosofista kantaa nimitetään **fallibilismiksi** eli erehtyväisyyden opiksi (C. S. Peirce), ja sitä kannatti myös Karl Popper. Ideoita voidaan siis testata epäsuorasti johtamalla niistä seurauksia ja havainnoimalla, esiintyykö näitä todellisuudessa, sekä pohtimalla, kuinka tarkoituksenmukaisesti ne havaintoaineistoa jäsentävät. Sen sijaan käsitteet ovat sopimuksenvaraisia apuvälineitä, ja niiden olemassaolo perustuu määrittelyyn ja sopimukseen. Käsitteiden avulla ilmiöitä jäsennetään, ja tutkimuksen kohteena on se, mihin käsitteet **osoittavat** ja mitä ei voitaisi ilman käsitteitä tutkia lainkaan. Samaa ilmiötä voidaan yleensä jäsentää erilaisin käsittein, ja niiden tarkoituksenmukaisuutta voidaan arvioida rationaalisesti.

5

Yhdenmukainen ihminen vai yksilöllinen ihminen?

Luonnontieteen näkökulmasta psykoanalyysi on helppoa saattaa kyseenalaiseen valoon: vapaiden mielijohteiden ja unien tulkinnasta ei voida päästä standardinomaiseen yhteisymmärrykseen, eri analyytikot tulkitsevat potilaita yhteismitattomasti, ei voida osoittaa, että transferenssissa toistuvat nimenomaan lapsuusajan vuorovaikutusongelmat ja että potilaan ongelmat johtuvat juuri niiden toistumisesta. (Grünbaum 2002.) Ihmisiä ja heidän käytöstään (*conduct*) pidetään tässä ilmiönä, jota voidaan tarkastella mekaanisesti ja yhteismittallisesti, toisin sanoen ihmisten pitäisi olla keskenään vaihdettavissa. Oireiden merkitys pitäisi voida lukea kuin mittauslaitteesta ja hoitaa kirurginomaisin täsmäoperaatioin. Persoonallisuuden holistisuus jää sivuun.

Tällaisten arvostelijoiden ihmiskäsitys on naiivi ja epäuskottava. He jättävät huomiotta, että ihmiset ovat yksilöitä ja jokainen muodostaa oman maa-

ilmankaikkeutensa, jolla on yksilölliset piirteet ja yksilöllinen historia ja jossa vallitsee hiukan erilaiset lait kuin muissa. Jos luonnontieteilijöiden pitäisi käsitellä teorioissa ja käytännössä useita erilaisia ja omalakisia maailmankaikkeuksia, joiden ominaisuuksia ei voida suoraan rinnastaa ja soveltaa muihin (vrt. makrofysiikka vs. kvanttifysiikka), he varmastikin menettelisivät niin ja pahastuisivat, jos heille moisen idiomaattisuuden tähden naureskeltaisiin. Ihmistieteilijöille moista menettelyä ei kuitenkaan sallita, vaikka tutkimuskohde moista edellyttää.

Ihmisen toiminnan ja tekojen tutkiminen ei ole sellaista yksiulotteista kausaaliteettien etsimistä kuin luonnontiede. On pidettävä erossa **syyn** ja **perusteen** kielioppi (Wittgenstein 1980: 45–46), toisin sanoen kausaalinen ja intentionaalinen tutkimus. Koska psykoanalyysissa tutkitaan yksilöitä ja yksityisiä tapauksia, ei voida aina puhua **syiden** selvittämisestä, koska syy on jotakin, mikä yritetään arvata tutkimalla suurta joukkoa tapauksia, ja syiden avulla voidaan myös ennustaa tapahtumia: määrällistä tutkimusta. Tekojen **perusteet** voidaan kuitenkin **tietää** tai niitä voidaan etsiä: laadullista tutkimusta. Tilastoaineisto ei kerro kausaaliteetista saati perusteista paljonkaan. Psykoanalyysissa persoonallisuuden kausaalisia piirteitä pyritään muuttamaan intentionaalisiksi, niin että käyttäytyminen (*behaviour*) muuttuu käytökseksi (*conduct*). (Lång 2004: 152.)

Ylimalkaan **merkityksiä** ei voida tutkia mekaanisesti tai objektiivisesti; merkitystä ei voida tarkastella edes elektronimikroskoopilla. Ovatko merkitykset, perusteet, intentiot siis humpuukia? Tähän voidaan vastata tarkoituksenmukaisuusperustelulla: ”tutkimusmenetelmän valinnan tulisi määräytyä observoitavien ilmiöiden mukaisesti eikä päinvastoin” (Tähkä 1997: 226; vrt. Aristoteles 1989: 8). Kriitikoiden asenne muistuttaa Prokrustesta, joka sovitti matkustavaiset vuoteensa mittoihin eikä päinvastoin.

Psykoanalyttisessa terapiassa työskentely määräytyy kahden yksilön — potilaan ja terapeutin — ominaislaadun mukaisesti. Jo yksi yksilö merkitsee niin suurta omalakisuuutta, etteivät yhteismitallisuus ja ennustettavuus ole mahdollisia. Psykoanalyysissa **kaksi** yksilöä lähtee ennen kulkemattomalle taipalelle. Tämän kulkua, kestoa ja vaiheita on vaikea ennakoida muutoin kuin pääpiirteittäin:

”Joka tahtoo opetella šakkipelin jaloa taitoa kirjojen avulla, huomaa nopeasti, että vain pelinavauksista ja -lopetuksista on mahdollista laatia järjestelmällinen kuvaus, kun taas avauksen jälkeen tarjoutuvista loputtomista pelimahdollisuuksista ei voida sellaista esittää. Vain tutkimalla uutterasti otteluita, joissa šakkimestarit ovat keskenään mitelleet, voi opetuksen aukot täyttää. Samanlaiset rajoitukset koskevat sääntöjä, joita voidaan psykoanalyttisen hoidon suorittamiselle esittää.

— Huomion kohteeksi tulevien asetelmien runsas monimuotoisuus, kaikkien sielullisten tapahtumakulkujen muovautuvuus ja määräävien tekijäin pal-

jous asettuvat vastustamaan analyysitekniikan mekanisoimista ja sallivat sen, että muutoin oikeutettu menettely jää välillä vaikutuksetta ja tavallisesti virheellinen johtaa kerran tulokseen.” (Freud 1943: 454–455.)

Sama pätee taiteen analysointiin: se analyysimenettely, joka auttoi hahmottamaan Jean Sibeliuksen 6. sinfoniaa, ei välttämättä purekaan Dmitri Šostakovitšin 6. sinfoniaan, koska molemmat teokset ovat yksilöllisiä ja niiden taiteellinen merkitys perustuu nimenomaan niiden huomattavaan ainutlaatuisuuteen. (Lång 2004: 17.) Koska taiteen alalla arvostetaan yksilöllisyyttä ja kartetaan jäljittelyä ja mekaanisuutta, on yksilöllisyyden tutkiminen tieteellisesti perusteltua, vaikka jokainen analyysi on *ad hoc*. — Yhtä lailla on hyväksyttävä se, että eri tutkijat voivat laatia samasta teoksesta aivan erilaisia analyyseja. Ei voida vaatia, että kaikkien analyysien olisi lähestyttävä asymptootin lailla jotakin tiettyä näkemystä Sibeliuksen 6. sinfoniasta ja tämä näkemys olisi objektiivinen ja absoluuttinen totuus. (Vaikka tulkinnat lähestyisivät asymptootin lailla jotain tiettyä käsitystä, tämä ei sinänsä vielä takaa, että tuo käsitys olisi ehdottoman tosi; se voi yhtä hyvin olla oman aikakautemme ennakkokäsitysten tuottama artefakti tai kollektiivinen harha.)

Psykoanalyysissa asetelma on vielä mutkikkaampi sikäli, että ihmisellä on takanaan yksilöllinen historia; siitä voidaan saavuttaa yhä todempaa tietoa, vaikka myös näkökulman valinta vaikuttaa tuohon tietoon. Psykoanalyysissa voidaan tiettyyn määrään saakka todeta, että eri analyytikot lähestyvät eri suunnista samaa kohdetta. — Kuvitellaan, että voisimme monistaa tietyn potilaan, ennen kuin hän aloittaa psykoanalyysin, ja sitten sama potilas aloittaisi samanaikaisesti toisistaan riippumattomat analyysit eri analyytikkojen luona rinnakkaisissa maailmankaikkeuksissa, jotka eroavat toisistaan aluksi vain analyytikon henkilöyden osalta. Vaikka analyytikot menettelevät yksilöllisesti, on järkevää olettaa, että ajan mittaan heille kaikille syntyy vähitellen samansuuntainen käsitys potilaan ongelmien syistä, aivan niin kuin Charles S. Peircen kuvaamat tutkijat päätyvät eri menetelmin vähitellen samaan käsitykseen valon nopeudesta:

”– – jos tutkimusmenetelmää sovelletaan riittävän pitkäjänteisesti, se antaa yhden varman ratkaisun kuhunkin kysymykseen, johon sitä sovelletaan. Yksi tutkija voi selvittää valon nopeutta havainnoimalla Venuksen ylikulkua ja tähtien aberratiota; toinen Marsin oppositioita ja Jupiterin kiertolaisten pimenyksiä; kolmas Armand Fizeaun menetelmää; neljäs Léon Foucault’n; viides J. A. Lissajous’n käyrien liikettä; kuudes, seitsemäs, kahdeksas ja yhdeksäs voivat vertailla eri menetelmin liikkumatonta ja liikkuvaa sähkövarausta. Ensi alkuun he kenties saavuttavat erilaisia tuloksia, mutta kun kukin hioo menetelmäänsä ja sen soveltamista, havaitaan tulosten siirtyvän tasaisesti kohti tiettyä määrättyä keskipistettä. Sama pätee kaikkeen tieteelliseen tutkimukseen. Eri tutkijat saattavat lähteä liikkeelle täysin vastakkaisista näkemyksistä, mutta tutkimuksen kulku vie heidät ulkopuolisen voiman lailla yhteen ja samaan lopputulokseen. Tämä ajattelutoiminta ei ohjaa meitä sinne mihin haluamme

vaan ennalta säädettyyn päämäärään, ja se muistuttaa kohtalon vaikutusta. Mikään näkökulmanmuutos, mikään tutkimusaiheen vaihdos, edes mikään ymmärryksen luontainen taipumus ei voi auttaa ihmistä pakenemaan ennalta määrättyä näkemystä.” (Peirce 2001: 170–171.)

On samantekevää, lähestytäänkö tiedostumatonta ainesta esimerkiksi unien, transferenssin tai varhaislapsuuden järjestelmällisen tutkimisen kautta, koska kaikki psyykinen aineisto on ylimääräytynyttä ja sitä voidaan lähestyä eri suunnilta (Ikonen 2000: 27). Analyysin totuudenmukaisuutta voidaan arvioida käytännön vaikutusten — itsehavainnon vapautumisen — perusteella. (Olinheimo–Vuorinen 1999: 94–95.) Valemuistoja synnyttävä terapeutti ei saavuta yhtä kestäviä tuloksia kuin se, joka koettaa selvittää totuutta.

Tässä ei siis omaksuta relativistista kantaa, jonka mukaan kaikki näkemykset olisivat yhtä hyviä eikä mikään voi olla väärä eikä niiden välillä voida valita rationaalisesti, sillä sellaisessa ajattelussa totuuden käsite menettäisi merkityksensä eikä tieteenharjoituksessa olisi enää mitään mieltä. Sekä Sigmund Freud (1964: 563) että Karl Popper (1995: 82) torjuivat relativismin. Relativismin hylkääminen ei silti tarkoita sitäkään, että olisi hyväksyttävä yhden ainoan oikean totuuden malli, vaan todellisuus on vivahteikkaampi ja näkökulman valinta **saattaa** vaikuttaa siihen, kuinka se havainnoijalle ilmenee. On esimerkiksi täysin hyväksyttävää ja odotuksenmukaista, että eri ihmiset kokevat ja tulkitsevat ja esittävät Sibeliuksen 6. sinfonian yksilöllisesti ja eri tavoin, koska teoksen kokonaismerkitys kehkeytyy yksityisen ja ainutlaatuisen persoonan sekä teoksen vuorovaikutuksesta: yksilön valmiudet ja kunkinhetkiset odotukset vaikuttavat siihen, miten hän teoksen havaitsee. Teoksen aineellinen runko pysyy silti samana, eikä voida puhua relativismista, koska tulkinnan on yhä oltava järjellisesti sidoksissa myös teoksen aineellisiin piirteisiin; niitä vain ei voida havainnoida yhdellä ainoalla objektiivisesti oikealla tavalla. Ihmisten yksilöllisyyttä ja ainutlaatuisuutta ei käy kiistäminen.

Yksilöllisyydestä seuraa myös se, ettei terapiaprosessin kulkua voida ennustaa luonnontieteen edellyttämällä tavalla, koska terapia perustuu yksilöiden vuorovaikutukseen; muuttujia on liian paljon ja ihminen osallistuu prosessiin, jonka kulkua koettaa ennustaa. Toisenlainen analyyttikko antaisi jo aiheutta toisenlaiseen transferenssiin ja vuorovaikutus etenisi eri tavoin. Eteneminen voidaan kuitenkin perustella ja selittää järkevästi *a posteriori*. Tieteen alalla on hyväksyttävä, että todellisuus kulkee omia latujaan, ja tyydyttävä perustelemaan, miksi näiden latujen olemassaolo on hyväksyttävä, vaikka ne eivät ennako-odotuksiimme sopisikaan. Tietoamme eivät lisää ainoastaan prediktiot vaan myös postdiktiot.

Kuka tahansa voidaan saattaa kielteiseen valoon valikoimalla tarkoitushakuisesti tapahtumia hänen menneisyydestään, yhdistelemällä niitä anakronistisesti ja tulkitsemalla mahdollisimman kielteisesti. Sigmund Freud tuntuu pääseen tästä osalliseksi kattavammin kuin muut psykoanalyttikot ehkä yhteensä (Köhler 1996). Freudin on väitetty syylistyneen potilaiden manipulointiin, hoitovirheisiin, potilaskertomusten vääristelyyn ynnä muuhun. Joissakin syytöksissä on perää, varsinkin jos niitä arvioidaan oman aikamme kriteerein. Kun tieteessä edetään uudelle alueelle, tehdään aluksi virheitä, mutta ne eivät välttämättä osoita luonteen alhaisuutta. Kun matkustan vieraaseen kaupunkiin, vie aikansa ennen kuin opin siellä liikkumaan. Teen virheitä ja opin niistä.

Kun psykoanalyysia koetetaan kumota yhden ainoan psykoanalyttikon kautta (esim. Webster 1995), se kertoo ensinnäkin ajattelun fundamentalistisuudesta. Psykoanalyysin kuvitellaan nojaavan yksinomaisesti Sigmund Freudin persoonaan ja työhön, ja kun persoona tai työ osoitetaan kelvottomaksi (tai ainakin epäilyttäväksi edes yhdessä yksityisessä kohdassa), koko rakennelman odotetaan luhistuvan kuin korttitalon. Tieteellisten käsitysten ajatellaan olevan jollain maagisella tavalla sidoksissa esittäjiinsä: kun kumotaan ihminen, kumotaan myös kaikki hänen näkemyksensä, ja se riittää. Ei tarvitse välittää muista, jotka kannattavat kyseisiä käsityksiä ja ovat esittäneet näyttöä niiden tueksi. Riittää, että historiallisesti varhaisin juuri lyödään poikki, niin koko puu kuolee. Vastaavaa tavoittelevat kreationistit, jotka hyökkäävät yksinomaan Charles Darwinia vastaan. *Cessante causa cessat effectus*.

On myös liioiteltua olettaa, että kun osoitetaan jonkun tekemä virhe, niin on tullut todistetuksi, että hän ei muuta teekään kuin virheitä. Jo lähtökohtaisesti on oletettava, että ihmiset ovat erehtyväisiä eli että kaikki tekevät virheitä, mutta on hyveellistä olettaa myös, että he oppivat virheistään.

Psykoanalyttisen terapian kalleus ja pitkäkestoisuus on antanut aihetta toisenlaisiin henkilökohtaisiin syytöksiin: psykoanalyttikot ovat ahneita ja mukavuudenhaluisia lusmuilijoita. Näin heitä kuvaa Petteri Pietikäinen:

”Psykoanalyysi alkoi vetää puoleensa monia psykiatreja esimerkiksi Yhdysvalloissa juuri siksi, että se tarjosi heille mahdollisuuden jättää taakseen ankeat mielisairaalan muurit ja niiden sisällä viruvat psykoottiset kroonikot ja siirtyä keskiluokkaisten neurootikkojen siistiin ja tilipussia lihottavaan puhehoitoon omassa toimistossa” (Pietikäinen 2005: 83).

Ei liene mitään epätavallista siinä, että ihmiset haluavat löytää mukavan ja hyväpalkkaisen työn. Yksityisyrittäjyyttäkin olen kuullut ylistettävän kyllästymiseen asti. Psykoanalyttikoille moinen ei kuitenkaan sovi. Arvostelu saa tässä yllättävän vasemmistolaisia ja moralisoivia sävyjä. — Ylimalkaan Pietikäisen

kuvaus on retorinen ja romantisoiva, eikä se anna todellista kuvaa käytännön mielenterveydestä eikä psykoanalyttikkojen toiminnasta.

Havainnon edellytyksistä

Muiden muassa Richard Webster (1995) ja Pertti Töttö (2004: 54, 80, 228) tuntuvat oletavan, että psykoanalyttinen teoria perustuisi vain Freudin (2006) muutamaaan laajaan tapauskertomukseen (mm. Susimies, Rottamies) ja että osoitettaessa näiden analyysien puutteet ja virheet kumotaan koko teoria. Vaikka analyysitekniikkaa on hiottu ja koeteltu tuhansissa myöhemmissä analyysissä, hylätään niiden tarjoama näyttö kepeästi. Ovatko arvostelijat helpottaneet tehtävänsä kohtuuttomasti saadakseen sellaisen näkökulman kuin haluavat? Manipuloivatko he tutkimusaineistoa saadakseen sellaisia tuloksia kuin toivovat? Voitaisiinko heidät tältäkin osin rinnastaa kreationisteihin?

Kuvitelkaamme ravintola-arvostelijaa, joka kirjoittaa aina totuudenmukaisesti, oliko ravintolan ruoka hyvää vai huonoa, eikä hän voi tuolle naiiville luonteenpiirteelleen mitään. Joskus hän haluaa kuitenkin kirjoittaa puolueellisen arvostelun, kehua sisarenpoikansa ravintolaa ja moittia tämän kilpailijaa. Ratkaisu on helppo: ennen kuin menee sisarenpoikansa ravintolaan, arvostelija paastoo, sillä *cibi condimentum fames est*, ja näin hän voi kirjoittaa totuudenmukaisesti, että ruoka maistui hyvältä; kun arvostelija haluaa kirjoittaa kielteisen arvion, hän syö itsensä kylläiseksi, ennen kuin menee kilpailijan ravintolaan, eikä mikään ruoka maistu tuossa tilassa maukkaalta; nyt hän voi kirjoittaa totuudenmukaisesti, että ruoka oli etovaa.

Voiko kuvauskertoajotakinpsykoanalyysin kritiikistä? Kun päättää suhtautua johonkin torjuvasti ja tulkitsee kaiken kielteisesti, niin tuo suhtautuminen vaikuttaa vääjäämättä ainakin hiukan siihen, miten asiat hänelle ilmenevät, ja psykoanalyysi vaikuttaa hänestä aivan konkreettisesti ja empiirisesti keltomalta — miksi hän ei uskoisi omia silmiään ja kehottaisi muitakin ajattelemaan samoin? ”Kun uskoo, kaikki tukee uskoa” (Töttö 2004: 80). Ongelma piilee siinä, että hänen vaikutelmansa seuraa hänen valitsemastaan näkökulmasta; hän on heittäytynyt penseäksi, ja hyve-epistemologian mukaan (Zagzebski 1996) tämä on moitittava älyllinen teko. Toisaalta arvostelija voi esimerkiksi ottaa huomioon vain epäonnistuneita terapioiden ja jättää menestyksikkäät tapauskertomukset huomiotta. Samalla tavoin ravintola-arvostelija manipuloi itseään kokeakseen tietynlaisia makuaistimuksia. Havainnot eivät heijasta todellisuutta mekaanisesti ja virheettömästi, kuten naiivi realismi olettaa, vaan havainnot ovat aina **konstruktioita**; emme voi verrata havaintoamme käsitteellistämättömään todellisuuteen vaan voimme verrata vain havaintoja toisiinsa, ja havainto voidaan todistaa oikeaksi vain sikäli kuin havainnot ovat luotettavia. Tässä voidaan puhua todellisesta relativismista, sillä saattamalla itsensä sopivaan tilaan voi nähdä melkein mitä tahansa omin silmin todek-

si, koska havaintomme pyrkivät vastaamaan odotuksiamme. Valkoinen Kunin-gatar oli asiantuntija:

”Kun minä olin sinun ikäisesi [7 ½ v.], harjoittelin aina puoli tuntia päivässä. Joskus saatoin uskoa jopa kuuteen mahdottomaan asiaan yhtä aikaa ennen aamiaista!” (Carroll 1974: 194.)

Tässä on nähdäkseni kysymys lohkomisesta (Lång 2004: 221). Psykoanalyysi tarjoaa kognitiiviseksi ihanteeksi kuitenkin psyykkistä eheyttä, integraatiota jossa havaintoa ei pyritä tietoisesti tai tiedostamatta manipuloidaan mielihyväperiaatteen palveluksessa ja myönteiset ja kielteiset seikat otetaan yhtä lailla huomioon. — Edellä kuvattu ravintola-arvostelija manipuloi havaintoaan tietoisesti, mutta voitaneen kuvitella arvostelijoita, jotka ohjailevat tiedostamattaan ja hienovaraisemmin sitä, millainen havainto heille jostakin kohteesta syntyy, ehkä siksi että mielenterveysongelmiin on vaikea suhtautua viileästi.

Tyylikästä mutta tyhjää

Psykoanalyysin perustajan Sigmund Freudin sujuvaa kynää on joskus pidetty ainoana syynä siihen, että psykoanalyysi on voinut levitä yleiseen tietoon. Freudia on pidetty suostuttelun ja retoriikan mestarina, joka osasi peittää teorioidensa puutteet kielellisen fasadin taakse. Stephen Jay Gould vertaa Freudia Charles Lyelliin:

”Mainitakseni kaksi suosikkiesimerkkiäni siitä, kuinka suurellinen kirjoittelu edisti kyseenalaisia päätelmiä, Charles Lyellista tuli geologian isä ja asteittaisen muutoksen apostoli enemmän elegantin ja loistavan proosansa ansiosta (kun hänen kolmiosainen teoksensa *Principles of Geology* julkaistiin vuosina 1830–33) kuin muutosteorioidensa ilmeisen totuudenmukaisuuden tai kenttätönsä laadun ansiosta. (Lyellin huononäköisyydestä johtui, ettei kerrostumien ja pinnanmuotojen omakohtaisella havainnoinnilla ollut kummoistaakaan osaa hänen näkemystensä kehittämisessä tai tukemisessa.) Koska Lyell oli koulutukseltaan asianajaja (*barrister*) ja hänellä oli luontaista taipumusta poolemiseen kirjoitteluun (viime kädessä hänen alkuperäisen leipätyönsä ensisijainen edellytys), hän pystyi ajamaan uniformitarianismin asiaa paremmin loisteliaalla kirjelmällä kuin kokoamalla empiirisiä todisteita. Sitten viime vuosisadallamme Sigmund Freud kohosi ylivoimaiseksi yhteiskunnalliseksi voimatekijäksi ainutlaatuisten kirjallisten lahjojensa eikä varmastikaan pöljän ja perusteettoman psyykkisen teoriansa ansiosta. Jos *Unien tulkinta* olisi kirjoitettu käyttäen tieteellisemmän proosan hetytöntä passiivia, epäilen että hra Freudin teoria olisi saavuttanut asemaa, jota hänen nimensä kirjaimellinen merkitys — ilo — ilmentää.” (Gould 2003: 133–134.)

Tuollaiseen rinnastukseen joutuu suhtautumaan varauksin. Gouldin asenne tuo mieleen Hayakawan juutalaisesimerkin:

Jos psykoanalyytikko kirjoittaa sujuvasti, se on merkki siitä, että hän koettaa ajaa asiaansa esittämällä sen loisteliaasti. Jos hän käyttää luonnontieteellistä, persoonatonta esitystapaa, se on merkki siitä, että hän koettaa edistää pöljää, epätieteellistä asiaansa verhoamalla sen tieteelliseen kirjoitustyyliin.

Lyellin ja Freudin rinnastaminen on kiistanalaista myös siksi, että Lyell ei tehnyt empiirisiä havaintoja mutta Freud toimi psykoterapeuttina yli neljäkymmentä vuotta ja havainnoi potilaita likeisesti, eikä häntä voitane syyttää analyttisesta huononäköisyydestä, vaikka hänen aikanaan Karl Abraham saattoi olla parempi analyytikko. Vaikka Freudin kirjalliset lahjat olivat ilmeiset ja hänen tekstejään on miellyttävää lukea ja kääntää, vaikuttaa liioittelulta sanoa niitä ainutlaatuisiksi (*unparalleled*). Gould suurentelee Freudin kirjallisia valmiuksia, jotta voisi ampua tämän sitäkin korkeammalta alas.

Englanninkielisessä maailmassa Freudin kirjoitukset tunnetaan käännoiksi, eikä niiden laatu vastaa alkutekstiä. Freudin diskurssia on koitettu muuntaa luonnontieteellisemmäksi muokkaamalla tyyliä ja lisäämällä latinalaisperäisiä sivistyssanoja (joista mm. ”kateksi” on kulkeutunut suomen kieleen asti). Tuntuu vaikealta uskoa, että Freudin yhteiskunnallinen asema englanninkielisessä maailmassa voisi perustua englanninkielisen käännoksen tyyliarvoihin. Jos lukee englannin kautta tehtyä suomennosta (Freud 1997), on vaikea uskoa, että sen tyyli kääntäisi ketään puolelleen.

Passiivin käyttö psykoanalyttisissa kirjoituksissa saattaisi johtaisi kuvittelemaan liikoa psykoanalyysin objektiivisuudesta ja statistisuudesta sekä siitä, että potilaat ja analytytikit olisivat keskenään vaihdettavissa. Sellaista näkökulmaa ei ihmistieteissä voi tavoitella, vaikka menettely onkin ristiriidassa tieteen perinnäisten tavoitteiden kanssa: koetetaan löytää yleisiä, muuttumattomia lakeja (koska ne tuottavat mielihyvää ja tarjoavat varmuutta). Psykoanalyysi perustuu yksityisiin analyysikokemuksiin, ei tilastollisiin yleistyksiin; psykoanalyytikko nojaa omaan työhönsä, ja tämä voidaan tutkielmissa ilmaista. Vaikka tämän tekisi tyylikkäästi, se ei vielä osoita teoriaa sekuliksi.

12

Westermarck oli oikeassa, Freud väärässä

Mustavalkoinen polarisointi ei ole koskaan tieteen tavoitteiden mukaista, vaikka se ehkä noudattaa tiedollisia viettymyksiämme. Asioita on helpompi käsitellä, kun ne esitetään mustavalkoisesti ja asetetaan vastakkain. Jos päätämme asioita näin tarkastella, havaintomme mukautuvat asenteemme mukaiseksi ja todellisuus alkaa näyttää mustavalkoiselta: yhtäläisyydet katoavat mielestämme ja erot korostuvat. Miksi emme uskoisi silmiämme? Havainnon muovautuvuus merkitsee kuitenkin suurta haastetta naiiville epistemologiselle realismille: paraskin havaintomme voi olla itsepetoksen vääristämä. Siksi tarvitaan

keskustelua, vuorovaikutusta, eri näkökantojen vertailua, jotta voimme vastavuoroisesti oikaista toisiamme.

Vuorovaikutuksen torjuminen ja ylittämättömien rajojen vetäminen ei kuulu tieteelliseen keskusteluun, vaikka sellaista usein esiintyy varsinkin popularisoinnissa: ”Westermarck oli oikeassa, Freud väärässä” (Hamilo 2003). Westermarckin ja Freudin vastakkainasettelu on epätarkoituksenmukaista, koska he pyrkivät selittämään sukurutsauskammon ilmiötä eri tasoilla ja käyttivät siksi erilaisia selityksiä. Westermarck tarkasteli ilmiötä mitä-kysymyksen avulla, kun taas Freud pyrki vastaamaan myös miksi-kysymykseen. Toisin kuin joskus väitetään (esim. Niemelä 2004: 86; Töttö 2004: 52–83), kyseistä ilmiötä ei psykoanalyysissa kiisteta vaan pyritään selittämään, kuinka se ilmenee yksilölle psyykkisesti. Westermarck ei tällaista näkökohtaa tutkinut. Freudin ja Westermarckin teoriat kannattaisikin tulkita niin että ne täydentävät toisiaan, sillä molemmat tutkivat todellisia ilmiöitä tieteellisesti. (Lång 2004: 120–126.) On psykologisestikin huomionarvoista ja tunnusmerkkistä, että lapsi suhtautuu äitiinsä ensin äärimmäisen rakastavasti mutta hänen kasvaessaan kiintymys kääntyy pois äidistä ja kohdistuu yhtä kokonaisvaltaisesti johonkuhun muuhun. Westermarck toteaa, että niin tapahtuu; Freud kysyy myös, miten tuo tapahtuu.

”Vaikka Freudille voi antaa tunnustusta erityisesti perheen sisäisten konfliktien havainnoijana, hänen rakentamansa teoriat näistä konflikteista (esim. Oidipus-kompleksi tai psykoseksuaaliset kehitysvaiheet) ovat osoittautuneet tieteellisesti vääriksi” (Pietikäinen 2005: 84).

”Kun Lång [2004: 281] kirjoittaa, että Freudin oidipuskompleksia on ‘sittemmin tarkistettu psykoanalyyseista saadun tiedon avulla’, ei asiassa olla [*sic*] tieteen kannalta edistytty lainkaan. Tässä on kyse sisäsiitteisestä toiminnasta, jossa pseudotieteilyn avulla synnytetään vielä sekavampaa pseudotiedettä – –. Oidipuskompleksia ei empiirisen tieteen näkökulmasta ole olemassakaan. Näyttö puuttuu sataprosenttisesti.” (Niemelä 2004: 86.)

Maailma on kompleksinen paikka, ja asiat ovat monin tavoin yhteydessä toisiinsa. Elollisissa olennoissa kausaalisuhteet ovat niin monimutkaisia, että niitä voi harvoin pelkistää yhdeksi miellyttävän havainnolliseksi kaavaksi. Oidipuskompleksin teoria perustuu tiettyihin empiirisiin havaintoihin. Vaikuttaa siltä, että arvostelijat eivät niinkään vastusta näitä havaintoja vaan niiden kuvaustapaa (vrt. Wittgenstein 1980: 107). Heidän olisi kuitenkin muotoiltava arvostelunsa toisin, jotta se voisi menestyä, ja esitettävä havainnoille vaihtoehtoinen ja uskottavampi tulkinta.

Ei voida kovin hätiköidysti sanoa, että yksi teoria olisi kokonaan oikeassa ja toinen kokonaan väärässä, vaikka sellainen tuntuisi tyydyttävältä. ”Tieteessähän me irtaudumme mielihyväperiaatteen ylivallasta siinä määrin kuin

se henkisin ponnisteluin ylimalkaan on mahdollista” (Freud 1971: 239; vrt. Freud 1964: 549; Peirce 2001: 66–67).

Mielihyväperiaate säätää päämäärän, mutta todellisuusperiaate näyttää tien, sillä tieteen taipaleella ei ole loppua.

LÄHTEET

- Aristoteles 1989: Nikomakhoksen etiikka. Suomentanut ja selitykset laatinut Simo Knuuttila. *Teokset VII*. Gaudeamus, Helsinki.
- Carroll, Lewis 1974: *Liisan seikkailut ihmemaassa & Liisan seikkailut peilimaailmassa*. Suomentaneet Kirsi Kunnas ja Eeva-Liisa Manner. Gummerus, Jyväskylä. [*Alice's Adventures in Wonderland*, 1865, & *Through the Looking-Glass and What Alice Found There*, 1872.]
- Freud, Sigmund 1943: Zur Einleitung der Behandlung. [1913.] — *Gesammelte Werke* VIII, s. 454–478. Imago, London.
- Freud, Sigmund 1964: *Johdatus psykoanalyysiin*. Suomentanut Erkki Puranen. Gummerus, Jyväskylä. [*Vorlesungen zur Einführung in die Psychoanalyse*, 1917, & *Neue Folge der Vorlesungen zur Einführung in die Psychoanalyse*, 1932.]
- Freud, Sigmund 1971: *Seksuaaliteoria*. Suomentanut Erkki Puranen. Gummerus, Jyväskylä.
- Freud, Sigmund 1997: *Viisivuotiaan pojan fobian analyysi*. Suomentanut Riitta Pentti. Yliopistopaino, Helsinki. [*Analysis of a Phobia in a Five-year-old Boy*, 1955.]
- Freud, Sigmund 2005: *Murhe ja melankolia sekä muita kirjoituksia*. Suomentanut Markus Lång. Vastapaino, Tampere.
- Freud, Sigmund 2006: *Tapauskertomukset*. Suomentanut Seppo Hyrkäs. Teos, Helsinki.
- Gould, Stephen Jay 2003: *The Hedgehog, the Fox, and the Magister's Pox: Mending the Gap between Science and the Humanities*. Jonathan Cape, London.
- Grünbaum, Adolf 1984: *The Foundations of Psychoanalysis: A Philosophical Critique*. University of California Press, Berkeley.
- Grünbaum, Adolf 2002: Critique of Psychoanalysis. — *The Freud Encyclopedia: Theory, Therapy, and Culture* (toim. Edward Erwin), s. 117–136. Routledge, London.
- Hamilo, Marko 2003: Ihmisluonto palaa tieteeseen ja politiikkaan. — *Helsingin Sanomat* 18. 1.
- Hayakawa, Samuel I. 1974⁴: *Ajattelun ja toiminnan kieli*. Suomentanut Jorma Toivainen. Jokamiehen korkeakoulu, 21. Otava, Helsinki. [*Language in Thought and Action*, 1949.]
- Ikonen, Pentti 2000: *Psykoanalyttisia tutkielmia*. Nuorisopsykoterapia-säätiön julkaisuja, 10. Nuorisopsykoterapia-säätiö, Helsinki.
- Köhler, Thomas 1996: *Anti-Freud-Literatur von ihren Anfängen bis heute. Zur wissenschaftlichen Fundierung von Psychoanalyse-Kritik*. W. Kohlhammer, Stuttgart.
- Lång, Markus 2004: Psykoanalyysi ja sen soveltaminen musiikintutkimukseen. *Studia musicologica Universitatis Helsingiensis*, 12 [11]. Diss. Helsingin yliopisto, Helsinki.

- MacMillan, Malcolm 2003: Challenges to Psychoanalytic Methodology. — *Psychoanalytic Knowledge* (toim. Man Cheung Chung & Colin Feltham), s. 219–238. Palgrave Macmillan, Basingstoke.
- Niemelä, Jussi 2004: Sosiobiologiaa humanisteille ja muille vasta-alkajille - Pamfletti. [Elektroninen käsikirjoitus. Osa laadittu yhdessä Osmo Tammisalon kanssa.] <URI: <http://www.masters.fi/Pamfletti.pdf>>. [Tarkistettu 1. 6. 2005.]
- Nørretranders, Tor 2004: *Homo generosus. Seksiä, taidetta ja bisnestä*. Suomentanut Tarmo Haarala. Art House, Helsinki. [Det generøse menneske, 2002.]
- Ollinheimo, Ari — Vuorinen, Risto 1999: *Metapsychology and the Suggestion Argument: A Reply to Grünbaum's Critique of Psychoanalysis*. Commentationes Scientiarum Socialium, 53. Suomalainen Tiedeakatemia, Helsinki.
- Peirce, Charles S. 2001: *Johdatus tieteen logiikkaan ja muita kirjoituksia*. Valinnut ja suomentanut Markus Lång. Vastapaino, Tampere.
- Pietikäinen, Petteri 2005: Asiantunteva opas terapiakulttuurin taikapiirissä. — *Tieteessä tapahtuu* 5 (22. vsk.), s. 82–85. <URI:<http://www.tieteessatapahtuu.fi/0505/pietikainen.pdf>>.
- Pitkänen, Kati 2005: Freud kiihottaa taas. — *Suomen Kuvalehti* 24, s. 24–27.
- Popper, Karl 1995: *Arvauksia ja kumoamisia. Tieteellisen tiedon kasvu*. Suomentanut Eero Eerola. Gaudeamus, Helsinki. [*Conjectures and Refutations. The Growth of Scientific Knowledge*, 1963.]
- Rubinstein, Benjamin B. 1997: *Psychoanalysis and the Philosophy of Science*. International Universities Press, Madison.
- Rycroft, Charles 1995²: *A Critical Dictionary of Psychoanalysis*. Penguin Books, London. [1968.]
- Schafer, Roy 1968: *Aspects of Internalization*. International Universities Press, New York.
- Tähkä, Veikko 1997²: *Mielen rakentuminen ja psykoanalyttinen hoitaminen*. WSOY, Helsinki. [*Mind and Its Treatment: A Psychoanalytical Approach*, 1993.]
- Töttö, Pertti 2004: *Syvällistä ja pinnallista. Teoria, empiria ja kausaalisuus sosiaalitutkimuksessa*. Vastapaino, Tampere.
- Webster, Richard 1995: *Why Freud Was Wrong: Sin, Science, and Psychoanalysis*. Harper Collins, London.
- Wittgenstein, Ludwig 1980: *Sininen ja Ruskea kirja. Filosofisten tutkimusten esitutkimuksia (1933–1935)*. Suomentanut Heikki Nyman. Taskutieto, 150. WSOY, Helsinki.
- Zagzebski, Linda Trinkaus 1996: *Virtues of the Mind: An Inquiry into the Nature of Virtue and the Ethical Foundations of Knowledge*. Cambridge University Press, Cambridge.